

І.Ю.Тарасенко*

ПОЕТ-ХРОНІСТ XVII ст. САМУЕЛЬ ТВАРДОВСЬКИЙ ТА ЙОГО ТВОРЧІСТЬ

У статті вперше в українській історіографії подається розгорнута біографія видатного польського поета та історика доби бароко Самуеля Твардовського, а також характеристика головних його праць, особливо «Громадянської війни» – цінного джерела з історії Національно-визвольної війни середини XVII ст.

Самуель Твардовський (бл. 1595–1661) – видатний польський поет і хроніст доби бароко, який ще за свого життя здобув славу «польського Вергілія». Його творчість використовували як джерело, йому наслідували ряд польських хроністів та істориків XVII–XVIII ст., у першу чергу В.Коховський, В.Потоцький, невідомий автор «Віршованої хроніки» (1682) та інші. Його уважно читав польський письменник XIX ст. Генрік Сенкевич при створенні своєї трилогії, навіть назвав другу її частину терміном, запровадженим у обіг саме Твардовським – «Потоп». С.Твардовський походив із небагатої шляхетської родини з Великопольщі. Після навчання в єзуїтському колегіумі у Каліші він перебував на військовій службі, брав участь у Хотинській війні 1621 р., потім – у посольстві на чолі з князем Криштофом Збараським до Туреччини (1622–1623). Пізніше він служив різним магнатам, насамперед Збараським, Вишневецьким, Сенютам, тривалий час жив на теренах України, мав тут, у т. ч. й на Поділлі, невеликі маєтності. Із вибухом Національно-визвольної війни у 1648 р. Твардовський утік до Великопольщі, у роки «потопу» схилився, як і значна частина великопольської шляхти, до підтримки шведського короля Карла X Густава, але пізніше повернувся до лав прихильників короля Яна-Казимира, врешті відійшов від активної політичної діяльності чи то через похилий вік, чи то через хвороби, зайнявся своєю маєтністю і творчими справами.

Його твори дуже різноманітні за жанрами і тематикою. Серед них – поеми на міфологічні сюжети чи то античного часу (лірична ідилія «Дафна» (1638), чи то пізнішого (романс «Прекрасна Паскваліна» (1655); переклади з Горація, ліричні вірші, елегії, панегірики, епітафії. Для історика України особливу цінність мають епічні поеми С.Твардовського, насамперед поема-хроніка під назвою «Wojna domowa» («Громадянська війна») (далі ГВ – *T.I.*). Вона виходила у світ частинами (1651–1655, 1660 рр.), а повністю вийшла вже після смерті поета (видрукувана у Каліші у 1681 р.). У ній висвітлювались події військово-політичної історії 1648–1660 рр., насамперед Національно-визвольна війна українського народу 1648–1658 рр. Тут є дані про Жовтоводську, Корсунську, Плявецьку, Зборівську, Збараську, Загальську, Лоївську, Берестецьку та ін. битви. Одній тільки Берестецькій битві поет-хроніст присвятив близько 20 сторінок тексту. Цей твір був дуже популярний в Україні, Білорусі, Московській державі та ін. У Гетьманщині XVIII ст. він перекладався українською мовою (переклад 1718 р. Стефана Савицького, не зберігся переклад прилуцького полкового обозного Стефана Лукомського (1701–1779 рр.). «Громадянську війну» активно використовували українські літописці, у першу чергу Самійло Величко. Незважаючи на ворожість польського поета-хроніста до українських повстанців, літописців приваблювали літературні достоїнства твору і багатство джерельного матеріалу стосовно подій української історії. Відзначимо, що повстанський табір не був однорідним із погляду С.Твардовського. Для керівників повстанців, можливо тому, що у їхньому середовищі було чимало представників шляхти,

* Тарасенко Інна Юріївна – аспірантка Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАНУ.

поет знайшов дещо інші фарби й характеристики. Так, він змушений визнати розум і відвагу Богдана Хмельницького, ставив його на одну дошку з Ганнібалом і Олександром Македонським. Він порівнював військо поляків із військом римського полководця Красса, отже цим самим уподібнив Б.Хмельницького до Спартака; описав гетьмана як людину обдаровану якоюсь демонічною силою: навіть старі вояки на згадку про Б.Хмельницького кидають зброю і втікають. Однак це свідчить лише про здатність С.Твардовського віддати часом належне ворогу, про прагнення вказати на риси Б.Хмельницького та його сподвижників, що забезпечили їм лідерство серед повстанців. Бо, навіть, описуючи смерть Б.Хмельницького, поет-хроніст не може не втриматись від злих зауважень, характеризує вождя повстанців словами: «зухвалий», «гультьай», «тиран» і т. д.

У наш час твори поета-хроніста все частіше перевидаються й активніше вивчаються польськими науковцями, причому не тільки філологами, але й істориками, архівістами, мистецтвознавцями. Але найбільший твір С.Твардовського – віршована хроніка «Громадянська війна» (*Wojna Domowa*), присвячений, головним чином, польсько-українським війнам середини XVII ст., майже не досліджувався як історичне джерело¹. Погано вивчена і біографія поета-хроніста. Вона рясніє «білими плямами», а довкола окремих її подій не припиняються дискусії. Справа ускладнюється й тим, що у ГВ хроніст часом описував події від першої особи у множині і тоді могло скластися хибне враження, що він сам був учасником усіх тих подій, які описував. Тому вважаємо за потрібне детально зупинитись на головних віхах життєвого шляху С.Твардовського. Це дозволить також прояснити важливі обставини створення ним творів, котрі є одночасно цінними джерелами з історії України XVII ст.

Дрібношляхетський рід Твардовських був старим і розгалуженим. До нього відносять, зокрема, Петра Одо́ньчика з Куяв, який згадується в історичних джерелах під 1247 р.² Гербом Твардовських був «Огоньчик»: стріла гостряком догори у червоному полі; в обрамленні щита вирізняється корона зверху, за якою зображені дві срібні руки. Перша печатка із зображенням герба «Огоньчик» відноситься до 1384 р., а його зображення знаходиться у знаменитій хроніці Яна Длугоша (XV ст.). Герб «Огоньчик» вживали, крім Твардовських, десятки шляхетських родин у Польщі, зокрема, Балінські, Веселовські, Дзялинські, Лісовські, Маковські, Радзиковські, Сераковські, Токарські, Хмелевські, Черські та ін.³

Предки поета-хроніста споконвіку сиділи на своїх землях у Великопольщі і майже не виїжджали за її межі. Первісним родовим гніздом Твардовських був Твардов на Познанщині. Додаток до прізвища («зі Скшипни»), як вважав Юліуш Кжановський, вживався хроністом «для більшого блиску або для відрізнєння від Твардовських неясного походження»⁴. На наш погляд, додаток «зі Скшипни» вживався швидше для вирізнєння молодшої гілки роду, яка проживала у близькій від Твардова Скшипні – селі над маленькою річкою Лютиною (притокою Варти), що знаходилось у Плешевському повіті. Однак право власності на Скшипну втратив уже дід (чи прадід) хроніста. Потім ним було придбане село Лютина на берегах однойменної річки неподалік від Скшипни. Про Скшипенських і Твардовських мало що знають навіть автори славетних польських гербовників Бартош Папроцький та Каспер Несецький. Останній, наприклад, знайшов тільки двох предків поета, які жили до XVII ст. Один із них, Ян, був познанським каноніком і їздив до Риму, а другий, Вавжинець (Лаврентій), взяв шлюб із якоюсь Барбарою Ковальською. Як вважав С.Туровський, цей шлюб мав місце близько 1550 р.⁵

У польській історіографії тривалий час існували різні думки з приводу років життя С.Твардовського та місця його народження. Так, називали місцем його народження і Твардов, і Скшипну. Дехто з дослідників (Б.Хлебовський) вважав, що Твардовський помер у грудні 1660 р. Але знайдений Генріком Баричем

твір С.Твардовського «Nagrobek p. Samuela Twardowskiego, poety polskiego, sam do siebie pisał 1661» («Епітафія пана Самуеля Твардовського, польського поета, яку він сам собі написав у 1661 р.») виразно засвідчує, що поет-хроніст 1661 р. був ще живий і готувався до смерті, пишучи собі віршовану епітафію⁶. Саме тут, в «Епітафії», поет чітко вказав, що він народився у Лютині*, отже, не випадково називав у інших творах річку Лютиню «рідною». Цей же вірш заперечив усталений погляд про смерть поета-хроніста наприкінці 1660 р. Насправді ж він був живим ще влітку 1661 р. Найскладніше визначити рік народження С.Твардовського. Дослідниками називались різні дати: спочатку відносили цю подію приблизно до 1600 р.⁷, або до періоду між 1595–1600 рр.⁸, пізніше – приблизно до 1595 р.⁹ Дисонансом на цьому тлі стало твердження Яна Токарського, який у 30-х рр. XX ст. провів обстеження архівів Познаньщини і знайшов документи до історії Твардовських, на підставі яких дійшов висновку, що хроніст народився між 1560 та 1565 рр., отже, зайнявся творчою діяльністю лише на схилі життя¹⁰. Однак інші дослідники не сприйняли тезу Я.Токарського про перенос дати народження поета-хроніста майже на 40 років раніше і у своїй переважній більшості вважають, що хроніст народився приблизно 1595 р. Як видно, Я.Токарський сплутав поета-хроніста із якимсь його тезкою-родичем.

Ще автори перших узагальнюючих праць із історії польської літератури вказували, що батьком хроніста був Миколай Твардовський, гродський писар у Каліші. Пізніше було уточнено, що хроніст був старшим сином Миколая Твардовського гербу «Огоньчик» та Катажини з Понентовських, які побралися найпізніше у 1594 р.¹¹ У вищезгаданій епітафії поет чітко вказує, що його батьком був «Миколай зі Скшипни», а мати «з Понентова». Було встановлено, що, крім нього, у Миколая Твардовського був син Станіслав (помер перед 1635 р.) і дочки (Єва та Анна). Про матір хроніста, Катажину з Понентовських, відомо тільки те, що вона померла між 1612 і 1620 рр.

Потім виявили дані про родичів С.Твардовського. Існував якийсь Войцех Скшипенський, дідич на Скшипні, що помер після 1519 р., але не ясно, ким він доводився хроністу. Одночасно з ним жив Марцін Скшипенський або Твардовський, дідич на Твардові (помер до 1519 р.). Це був прадід хроніста. У нього було четверо дітей (Софія, Анна, Мацей (дідич на Твардові, який помер після 1558 р.) і дід хроніста Миколай (помер до 1583)). Миколай Твардовський служив у 60-ті рр. XVI ст. міським гродським писарем у Каліші, причому акти, написані ним, свідчать, що він писав дуже вправно. Він був одружений із Дорогою Гняздовською (померла до 1600 р.), дідичкою на Лютині. Від цього шлюбу було п'ятеро дітей: Себастьян (помер до 1593 р.), Мацей, одружений із Агнешкою Закжевською, Марцін, Софія, врешті, батько хроніста – Миколай (помер між 1624–1635 рр.). Останній узяв шлюб із Катажиною Понентовською найпізніше у 1594 р. і у них було четверо дітей: Станіслав (помер до 1635 р.), Єва, Анна і врешті Самуель¹².

Із віддаленої рідні хроніста відомо про наступних представників роду Твардовських: Анджей зі Скшипни Твардовський, бидгоський жупник і земський підсудок, був комісаром у справі розмежування Сілезії, Польщі та Бранденбургу 1642 р.; послом (депутатом) на сейм 1646 р., де він заявив про себе як один із найактивніших оборонців прав великопольської шляхти перед королем Владиславом IV¹³; депутатом на радомський трибунал 1650 р. і на сейм 1653 р.

* Це була вже третя (після Скшипни і Твардова) родова маєтність цієї гілки роду Твардовських. Її частину викупила у 1593 р. бабуся хроніста – Дорога з Гніздовських. У Лютині осів його батько, заплативши у 1600 р. частину необхідної суми братам та племінникам, а у 1602 р. викупив майже всю маєтність, підносячи вартість свого внеску до значної суми у 7 тис. злотих.

Інший родич хроніста – Зигмунд був секретарем короля Владислава IV, він, як і Анджей, теж був комісаром. Різні посади обіймав тоді Криштоф Твардовський, який разом із Олександром та Миколаєм Твардовськими брав участь у комісії із сілезьких справ у 1649 р., а потім (1655 р.) був депутатом на радомський трибунал, також познанським гродським писарем, депутатом із Каліського повіту (чи воеводства) і генеральним підвоєводою конфедерації 1668 р. Досить відомим був також Мацей Твардовський – писар гродський познанський і депутат на радомський трибунал у 1694 р., одружений із Софією Рей, із якою мав двох синів (Зигмунда і Яна). Через неправильне прочитання відповідного фрагмента гербовника Каспера Несецького дехто із польських авторів XIX ст., наприклад О.Чеховський, помилково вважали Мацея батьком поета (Свецький), а дехто (Яблоновський) вважав Яна та Самуеля однією особою. Очевидно, ще одним віддаленим родичем Самуеля Твардовського був інший польський поет доби бароко – Каспер Твардовський (помер до 1641 р.), який написав і видав 1617 р. «Купідонові лекції» («Leksji Kupidonowe») та ін. віршовані твори¹⁴.

С.Твардовський дістав непогану домашню освіту, а пізніше, очевидно, у 1613–1620 рр., навчався у відомому єзуїтському колегіумі арциєпископа Карнковського в Каліші, про що й сам згадував. На користь цього, як твердить О.Чеховський, свідчать і деякі рядки ГВ¹⁵. Каліський колегіум був старим навчальним закладом і знаходився тоді у періоді свого розквіту, вважався одним із кращих у Польщі. Тут навчалася на той час близько 300 учнів. Головними предметами єзуїтської програми були латина, граматики і синтаксис, давньоримська література (особливо ретельно тут вивчали Цицерона), красномовство і стилістика. Твардовський здобув тут ґрунтовні гуманітарні знання, у першу чергу з історії та філології (насамперед, латини), там він полюбив античну літературу, особливо поезії Горація. Між іншим, у праці Теодора Вежбовського було наведено автограф С.Твардовського, зроблений каліграфічним скорописом на латиномовному примірнику творів Сенеки («L. et M. Annaei Senecae atque aliorum tragoediae...») (Франкфурт-на-Майні, 1625)¹⁶. Саме тоді Твардовський визначив своє кредо і залишався вірним йому до кінця, вірячи, що літературна праця повинна гарантувати йому вічну пам'ять і славу. Тут, поза сумнівом, відчувається вплив Горація, якого поет-хроніст вивчав у шкільні роки. Сучасники С.Твардовського – автори XVII ст., як-от Анджей Кушевич – доктор Краківської Академії, перший видавець твору С.Твардовського «Леґація», та Самуель Криштоф Наревич – віленський єзуїт і видавець славили хроніста як вченого («Vir eruditione et nobilitate insignis», тобто «муж ерудиції та значного походження» (Кушевич у вступі до латинської переробки «Леґації»). Але пізніше Б.Хлебовський відзначив перебільшення сучасниками рівня знань, який міг дати Твардовському колегіум¹⁷.

Після смерті матері ситуація для майбутнього хроніста, очевидно, змінилася на гірше. (1620 р. батько одружився вдруге з Анною Магнуською, якій аж у 1635 р. хроніст виплатить 500 флоринів). Настав новий період життя хроніста, який мусив полишити навчання і поміняти перо на шаблю. Ян Окунь та інші сучасні дослідники вважають імовірним, що хроніст брав участь у військових походах, починаючи з 1615 р.¹⁸ С.Туrowsький був обережнішим і припускав, що Твардовський брав участь у московських походах 1616–1617 рр. та Хотинській війні 1621 р. Він резонно зауважив при цьому, що не слід відносити до Твардовського його звістки про битви, розповіді про які ведуться поетом від першої особи¹⁹. І знову питання прояснила епітафія, у котрій хроніст говорить про свою участь у Хотинській війні 1621 р. («w polu Marsowym zagrzeł sobie czoła pod Chocimiem i indziej»)²⁰. Важливий додаток «i indziej», тобто «та в інших місцях», свідчить про те, що воєнний досвід здобувався хроністом не тільки у Хотинській війні, але й досі не ясно, в яких саме кампаніях. Для історика Украї-

ни дуже важливим є факт участі поета-хроніста у Хотинській війні, оскільки про козаків-запорожців та про гетьмана Сагайдачного він знав не тільки з чужих оповідань.

Згідно з тогочасними звичаями, шляхтич, який хотів зробити добру кар'єру, мав доповнити шкільне виховання практичною службою при дворі короля чи якогось магната. Це давало йому можливість увійти в курс політичних справ, набутти необхідного досвіду. С.Твардовський пішов цим шляхом, але доля дала йому можливість набагато краще виявити свої таланти. Після переможної для Речі Посполитої Хотинської війни 1621 р. виникла потреба у ратифікації умов мирного порозуміння від 9.10.1621 р. і навіть добитись зміни його двох пунктів²¹. Це порозуміння С.Твардовський, між іншим, прагнув представити як успіх польської мілітарної сили, а не як поступку туркам. До Стамбулу було скеровано велике посольство на чолі з українським магнатом, князем Криштофом Збараським, який обіймав у Речі Посполитій посаду конюшого коронного. Крім головного завдання, князь мав викупити з полону учасників Цоцорської битви 1620 р., які ще залишалися живими, також добиватися зміщення хана буджацьких татар (ногайців) Кантемира з посади бейлербея. Враховуючи небезпеку подорожі, посла супроводжував значний почет, до котрого приєднався великий купецький караван. До складу посольства входив у і С.Твардовський. Дослідники біографії Твардовського часто вказують, що майбутній хроніст виконував обов'язки секретаря посольства. Сам С.Твардовський у своєму творі «Легація», про який мова піде нижче, вказував, що насправді цю посаду офіційно обіймав шляхтич Ужендовський. Можливо, саме останній написав офіційний звіт великого посольства 1622–1623 рр.²² Однак той факт, що С.Твардовський (очевидно, із власної ініціативи) вів власний щоденник посольства, говорить про те, що хроніст де-факто був другим секретарем посольства або принаймні особистим секретарем К.Збараського.

Збірним пунктом посольства був Кам'янець-Подільський, і звідси у вересні 1623 р. воно вирушило на Стамбул через Ясси. У молдавській столиці посольство урочисто зустрів молдавський господар Кантимир. Після недовгого перепопинку посольство продовжило свій шлях. Воно перейшло Дунай, побувало у м. Русук і Розград, де тоді лютувала пошесть, подолато гори й ступило на болгарську землю. Чим далі посольство просувалося на південь, тим рідше лунала слов'янська мова. У підкореній турками Греції посольство побувало у м. Селібри, а потім у Боюк Чакмаджі, врешті прийшло до Стамбулу (Константинополя). Як секретар свого мецената князя Збараського, С.Твардовський так само мужньо переніс усі труднощі небезпечної мандрівки у ворожій чужині. Увагу молодого поета приваблювало на шляху все: і незвичайна природа Балкан, і Чорне море, і руїни давньогрецької цивілізації, і місця, пов'язані з давньогрецькими міфами, особливо про Орфея та Евридіку, із стародавньою та середньовічною історією, у першу чергу поля битв. Він прагнув ознайомитися також зі звичаями місцевих жителів. С.Твардовського тішило те, що він знаходиться «у приятельській землі», чує зрозумілу йому «слов'янську мову» і пізнає тут «войовниче плем'я наших предків». Мав рацію Хлебовський, коли писав, що ця подорож стала «для молодого великополянина практичним курсом географії та історії»²³. Очевидно, це спонукало його взятися за перо не тільки з метою фіксації обставин подорожі (він написав щоденник подорожі прозою, який, на жаль, не зберігся), а й створення на його основі аж через 10 років поетичного твору «Легація», про який мова піде нижче. В іншій своїй праці Б.Хлебовський підкреслював, що жоден із видатних польських поетів, народжених у Великопольщі, не знайшов у своїй провінції арени для літературної діяльності, за винятком групи сатириків і моралістів середини XVII ст. (Опалінські, Криштоф і Лукаш, Рисінський, врешті Твардовський у таких своїх творах, як

«Прекрасна Паскваліна» та частково ГВ); що блискучий розквіт таланту Твардовського завдячує «участі в посольстві Збараського і перебуванню на дворі Вишневецьких», серед прекрасної природи «Волині та Русі»²⁴.

Посольство прибуло до Стамбулу у недобрий час. Невдоволене поразкою під Хотиним і невиплатою жалування яничарське військо збунтувалося. Великий візир спробував утихомирити військо обіцянками данини, яку на сотні возів нібито везло посольство. Лише мужня поведінка князя Збараського врятувала і посольство, і купецький караван, який рухався для торгівлі в Стамбул. Протягом року тривали переговори у Стамбулі, і С.Твардовський, який сам брав у них участь, добре знав про його перебіг. Річне перебування посольства в столиці Османської імперії справило на Твардовського величезне враження, посилюючи у ньому тяжіння до поезії. Після завершення переговорів і укладення мирного договору посольство Збараського лягло на зворотний курс і на Великдень 1624 р. прибуло на батьківщину. Очевидно, у Конськоволі С.Твардовський попрощався з князем Збараським (той рухався до Варшави, щоб прозвітувати королеві Сигізмунду III про результати посольства) і протягом майже 10 років про хроніста в джерелах нема жодних відомостей. Хлебовський слушно припускав, що Твардовський повернувся до родинного кола і заперечував припущення Ходиницького й Чеховського про те, що він супроводжував королевича Владислава IV у подорожі до Західної Європи, у т. ч. й до Італії (травень 1624–1625 рр.). Певні контакти у майбутнього хроніста з королевичем Владиславом, видно, були, імовірно завдяки двоюрідному брату хроніста Зигмунду Твардовському, який виконував функції секретаря при Владиславі і тоді, і пізніше, коли Владислав став королем. Але імені С.Твардовського не бачимо у документації учасників подорожі королевича Владислава, і сам С.Твардовський ніде не згадує про свою участь у ній, хоча й написав пізніше поему «Владислав IV». Відзначимо, що матеріальне становище хроніста не поліпшилось суттєво після участі у посольстві. Князь Юрій Збараський нарікав на розорення, яке спричинило це посольство його брату Криштофу, бо останній мусив нерідко покривати видатки зі своєї кишені²⁵. У 1624 р. Твардовський мав сплатити 2 тис. злотих боргу (можливо, цей борг якраз і виник внаслідок участі хроніста у довготривалому посольстві). Він тоді набув від батька всі частини рідної Лютині і заставив їх Каспарові Скупінському за 3500 злотих. Із цього моменту він почав, за його власним визнанням, «оббивати двірські пороги», але докладніше про цей період його життя і досі нічого не відомо.

1626 р. вибухла польсько-шведська війна, причому шведи дійшли аж до Торуня. Проти них виступили з України війська гетьмана Калиновського, у складі яких були й загони князя К.Збараського. Твардовський у своїх творах стисло торкнувся цих подій, тим більше, що хід кампанії склався драматично. Зокрема, 1627 р. у Торуні захворів на тиф і помер князь Криштоф Збараський. Смерть першого патрона й покровителя хроніста перекреслила його надії на успішне продовження кар'єри, яку він так щасливо розпочав. 1627 р. був взагалі нещасливим для Речі Посполитої. Сильні зливи, що не припинялись у липні–серпні, знищили врожай, польські ріки, насамперед Вісла, широко розлились і принесли руйнування будинків, голод і епідемії. С.Твардовський писав про тогочасний голод, вказував, що тоді стали хлібом «ряска і лісові жолуді», порівнював тодішній потоп із тим, про який говорилося у давньогрецькому міфі про Декаліона та Пирру, вболівав над нещастям своєї вітчизни (поема «Владислав IV»). Очевидно, тяжке фінансове становище, викликане природним лихом 1627 р., змусило С.Твардовського звернутися за допомогою до брата померлого посла – князя Юрія Збараського. Той відгукнувся на прохання і подарував Твардовському село Зарубинці під Збаражем, куди поет негайно переселився. Але новий патрон несподівано помер (30.07.1631 р.) і був похований у

Кракові. С.Твардовський поспішив до старої польської столиці, щоб узяти участь у похороні.

Тим часом на вроцлавське єпископство (єпископство) було обрано Мацея Лубенського (пізніше він стане примасом, тобто найпершим із польських католицьких єпископів). Брати-єпископи Мацей та Станіслав Лубенський були відомі своєю любов'ю до літератури, Станіслав Лубенський сам писав літературні твори і опікувався молодими талантами, був приятелем «польського Горация» – поета Мацея Сарбевського. 5 жовтня 1631 р. він приїхав, щоб зайняти свою кафедру. Із нагоди цієї події С.Твардовський написав і видав оду («*Oda winszują, sa...*»), яка стала його першим друкованим твором. Її написанням поет прагнув також привернути до себе увагу нового потенційного покровителя. 1632 р. він написав нову оду, присвячену вже Станіславу Лубенському, плоцькому єпископу. Однак усі ці заходи хроніста не дали бажаних результатів і тому С.Твардовський звернувся до українських магнатів. Як припускають польські дослідники (Я.Окунь та ін.), це сталося після 1631 р., тобто того року, коли зі смертю князя Юрія Збараського припинилась династія цих українських князів. С.Твардовський спробував здобути прихильність і нового короля Владислава IV, обраного на престол по смерті Сигізмунда III у 1632. Він написав вірш «Щаслива елекція» («*Pod elekcją szczęśliwą*»), але це не внесло змін у його становище.

По смерті останнього з роду Збараських все майно було успадковане їхніми родичами – князями Вишневецькими. Криштоф та Юрій Збараські доводилися дядьками по матері молодому князеві Янушу Вишневецькому (1598–1636 рр.), котрий обіймав посади конюшого великого коронного (1633–1636 рр.) та кременецького старости²⁶. Я.Вишневецький був освіченою людиною, цікавився літературою та мистецтвом і пробував себе в ролі мецената. Після дворічної подорожі на Захід він зібрав на своєму дворі гурток освічених людей, про яких згадував і сам С.Твардовський. Логічно, що саме йому поет-хроніст присвятив нову поему, видану у Кракові у 1633 р., тим більше, що книга була опублікована за рахунок Я.Вишневецького. Вона розповідала про посольство Збараського і мала відповідну назву: «*Przeważna legacja...*», тобто «Надзвичайно важливе посольство...» (далі – «Леґація»). Жанр віршованої реляції мав багату традицію у старопольській літературі, і С.Твардовський мав тут чимало попередників. Однак віршований опис подорожі на Близький Схід особливо приваблював читача XVII ст. із причин і політичних, і звичаєвих, і пізнавальних. Взагалі контакт із ісламським світом відіграв величезну роль у формуванні сарматської ідеології та стилю життя²⁷. Деякі дослідники²⁸ на підставі уривку з авторської передмови робили висновок, що С.Твардовський раніше вже писав якісь поетичні праці.

При написанні «Леґації», як встановив Роман Кшиви, поет використав десяток історико-мемуарних праць, які стосуються посольства К.Збараського, причому частина з них походить від самого керівника посольства або інших його учасників, наприклад: «*Relacya poselstwa księcia Zbaraskiego do Turek in anno 1623*»; «*Relacyja rządów monarchii tureckiej od księcia Krzysztofa Zbaraskiego...*», «*Ordyn-ek wjazdu posła wielkiego Christofora z Zbaraża...do Konstantinopola w dzień św. Marcina w roku 1622*», також «*Bunt na cara tureckiego roku Pańskiego 1622*» (Kraków, 1623). Дослідники поетичної творчості С.Твардовського відзначали його беззаперечний поетичний талант, який вперше виявився саме в «Леґації». За словами Хлебовського, цю поему можна порівняти з «брильянтом в оправі без смаку», оскільки блискучі описи природи, екзотичного Сходу переплітались із невисокої якості панегіриками, створеними за тогочасними графаретами. У першій частині поеми розповідалося про приготування посольства до виїзду, у трьох наступних – містився опис подорожі і переговорів у Стамбулі, а у останній (п'ятій) – щасливе укладення миру та події наступних трьох років після повернення з Туреччини. Вихід у світ поеми «Леґація» не лишився непоміченим Янушем Вишне-

вельким і С.Твардовський невдовзі опинився при князівському дворі у Вишневці на Волині чи то в ролі дворянина, чи придворного поета.

Бував тоді С.Твардовський також і у Збаражі, де князь Януш стояв із військом для оборони краю від можливого ворожого нападу. Це був тривожний час. Король Владислав IV із головними силами свого війська воював тоді під Смоленськом, а інші кордони боронили слабкі сили магнатів. Використовуючи сприятливу ситуацію, до околиць Кам'янця-Подільського підступила стотисячна турецька армія Абази-паші, прагнучи реваншу. В очікуванні наказу зі Стамбула Абаза-паша провокував конфлікти на кордоні, але туркам наприкінці 1633 р. дали щасливу відсіч невеликі війська гетьмана Станіслава Конєцпольського, котрого підтримав загін князів Вишневецьких. У його складі ймовірно перебував і сам С.Твардовський²⁹. У січні 1634 р. нові турецькі сили вдерлись на Поділля і знову проти них вирушили Конєцпольський і Вишневецький, а потім і сам король, що виграв Смоленську війну. Турки зупинили наступ, але шляхта всупереч сподіванням короля не палилася до війни і тому довелося укласти новий мирний договір. У цей час С.Твардовський переклав із латини польською (і, очевидно, дещо розширив) панегірик Карвата Вокіцевича (Вуйцікевича), яким краківські єзуїти вітали зайняття краківського каштелянства Станіславом Конєцпольським і який був виданий у Кракові у 1633 р. Цей переклад під заголовком «Серадзь світиться...» («*Sieradz się świeci pod wjazd Stanisława Koniecpolskiego*») було видрукувано 1634 р. Переклад «Серадзі» Твардовський присвятив і двом біскупам – вищезгаданому Станіславу Лубенському та великому канцлеру коронному (у 1628–1635 рр.) Якубові Задзикові. Останній користався особливою довірою короля, бо брав участь у смоленському поході і доклав зусиль для укладення Поляновського миру. С.Твардовський почав також писати новий вірш, присвячений королю Владиславу IV і його перемозі у Смоленській війні («*Szczęśliwa moskiewska ekspedycja najsławniejszego Władysława IV, króla polskiego i szwedzkiego*») (Warszawa, 1634). Кожному епізоду походу короля під Смоленськ поет присвятив окрему пісню (всього 16). Новий вірш не є триумфальною одою, а швидше героїчною піснею, в якій прославляється смоленський похід короля, описуються найважливіші битви і капітуляція московської армії. Як можна судити з тексту присвяти, поет вручив свій твір королеві поблизу Дніпра. Додамо, що нині цей твір має академічне видання, упорядковане Я.Окунем, М.Юзвяком і М.Кураном³⁰.

20 листопада 1634 р. помер малолітній син Владислава IV – королевич Олександр Кароль. Ця смутна подія приводом до написання С.Твардовським панегірика «*Pamięć śmierci najsławniejszego Aleksandra Karola, królewicza polskiego...1634, 20 novembra*» («Пам'ять смерті найяснішого Олександра Кароля, польського королевича... 1634, 20 листопада»). Формально вірш був присвячений королеві Анні-Катажині-Констанції. Тут же поет знову пише про перемогу короля у Смоленській війні.

У цей час фінансова ситуація Твардовського дещо поліпшилась. 1635 р. він остаточно продав Лютиню (Каспарові Скішипінському) за 9 тис. зл., заплатив борг батькові (на суму 1300 флоринів) і переїхав на Поділля, під опіку князя Януша Вишневецького. Із 1636 р. у його житті й творчості починається новий етап. Імовірно поет відійшов від придворної служби, навіть призупинив написання панегіриків. Він, видно, постійно перебував тоді у Зарубинцях, займався господарством, облаштовував будинок³¹. Між іншим, цей будинок проіснував до Другої світової війни, навіть збереглася фотографія 1928 р., яка дає уявлення про те, як він виглядав. Твардовський взяв щасливий шлюб із шляхтянкою з Великопольщі, отже, зі своєю землячкою, Ельжбетою з Гаю (Гаєвською) або Оборницькою. Першою їхньою дитиною була дочка Маріанна, яка померла в дитинстві, і який поет присвятив вірш-плач (трени), подібно до свого улюбленого

польського поета XVI ст. Яна Кохановського, котрого спіткало таке ж лихо і котрий віршами висловив свій глибокий біль за непоправною втратою. За припущенням Р.Риби, цей вірш-плач було написано у 30-х рр. XVII ст., імовірно бл. 1634 р.³² Якщо це так, то шлюб з Ельжбетою Твардовський взяв бл. 1633 р., коли ситуація поета-хроніста під опікою князя Я. Вишневецького поліпшилась. Відомо, що, крім померлої в дитинстві Маріанни (Я.Окунь чомусь вважає, що вона померла до 1661 р.), у Твардовського були й інші діти: Станіслав (помер до 1693 р., був одружений з Ядвігою Пачинарською), Войцех (помер до 1677 р.) та Зигмунт (помер до 1676 р., був одружений із Ядвігою Хелковською). Не лише королю та членам його родини С.Твардовський присвячував панегірики. Тоді ж С.Твардовський написав вірш «*Pobudka snoty*» («Сигнал честі»), у котрому прославив малолітнього сина князя Януша Вишневецького – Дмитра, самого Януша (особливо за участь у антитурецькому поході 1633–1634 рр.) і його предків. Але невідомо, чи ця ода поліпшила становище поета.

Усе ж покровительство князя Януша і його фінансова підтримка дозволили С.Твардовському піднятися до нових вершин у своїй творчості. Він переклав деякі оди Горация польською мовою.

Приблизно в цей же час Твардовський спробував свої сили і як перекладач із латини, насамперед деяких од свого улюбленого давньоримського поета Горация (65–8 рр. до н. е.), писав і різноманітні вірші, епітафії, серед яких бачимо навіть епітафію своєму собаці Гарсонку³³. Він спробував свої сили і у цілком новому жанрі, написавши у 1636 р. велику поему «*Daphnis drzewem bobkowym..*» («Дафна, яка стала лавровим деревом...»), надруковану 1638 р. в Любліні в типографії Анни, вдови Конрада. Вона була присвячена молодій магнатській парі, – Янушу Вишневецькому та Євгенії Тишкевич – і являла собою драматизовану пастораль, в основі якої лежить відомий давньогрецький міф про кохання Аполлона до німфи Дафни. Тут, окрім чисто міфологічних сюжетів, можна знайти й опис звичаїв двірських пань, певний осуд їхньої легковажності. Коли поема була вже написана, несподівано під час полювання захворів князь Януш, котрий після двотижневої хвороби передчасно помер 9 листопада 1636 р. Варто відзначити, що невдовзі після цього, у 1639 та 1641 рр., померли брати князя Януша – Олександр та Юрій, а також їхній батько, руський воєвода Костянтин. Це був тяжкий удар для поета-хроніста, який позбавився свого щедрого мецената. Усе ж він зумів дати хід рукопису «Дафни», що опинився в руках люблінського книговидавця Єроніма Паскатія і був видрукуваний останнім у 1638 р. «Дафна» була прихильно зустрінута читачами й у 1661 р. С.Твардовський навіть здійснив перевидання твору. 1639 р. побачило світ і друге видання «Легатії», що свідчило про подальше зростання слави С.Твардовського-поета (третє видання твору вийшло вже по смерті хроніста у Вільні, у 1706 р.; у наш час «Дафна» дістала академічне перевидання, здійснене Я.Окунем)³⁴. Однак вихід у світ цих двох книг не поліпшив суттєво фінансового становища їх автора. Імовірно з цієї причини у 1639 р. хроніст мусив покидати Поділля і повертатись до Великопольщі. Можливо, це було пов'язане і з тим, що він дістав спадщину після Марціна Твардовського, дядька по батькові.

Ще під час перебування у Вишневці С.Твардовський познайомився з Петром Сенютою та іншими представниками цього волинського магнатського роду, який зокрема володів маєтностями над р. Горинь (Ляхівці) та у Великопольщі (Кобилін, Здуни та ін.). 1639–1642 рр. хроніст дістав у власність від останнього село й фільварок Старогард (Старигрод), також с. Держаново у Каліському повіті. Оскільки рідна сестра Сенюти – Катерина – вийшла заміж за Владислава Лещинського – сина Рафала Лещинського та Анни Радзімінської, – представника наймогутнішого магнатського роду Великопольщі, це сприяло входженню С.Твардовського у коло слуг і цього роду. Брат Владислава Лещинського – Бо-

гуслав (бл. 1612–1659), був, до речі, учнем славетного чеського педагога Яна Амоса Коменського, навчався і подорожував Західною Європою, належав до протестантської конфесії чеських братів. Протестантські традиції були сильні й у родині дружини В.Лещинського Анни Денгоф, у шлюбі з якою він перебував із 1638 р. Тільки 1642 р., з огляду на політичну кар'єру, В.Лещинський став католиком. 2.11.1642 р. він став великопольським генералом, а ще пізніше, у 1658 р., – підканцлером коронним. С.Твардовський став комісаром кобилінських маєтностей князя Богуслава і саме у нього зберігав свій капітал (6 тис. зл.). 1641 р. Він отримав в оренду від ленчицького каштеляна і коронного референдарія Ремігіана Залеського Волю Плешівську, а пізніше (1647 р.) дістав від Петра Сенюти маєтність на Великому Заліссі біля Кобилина. На новому місці він бере участь у публічному житті, виступаючи в ролі ревізора й арбітра в судових справах, наприклад, у червні 1644 р. в Кобиліні.

Ще у листопаді 1639 р. С.Твардовський прибув до Варшави, очевидно, щоб узяти участь у роботі сейму. Але цей сейм був зірваний внаслідок скандалу, що виник через образу коронним канцлером Єжі Оссолінським одного з депутатів (дрогицького підкоморія Станіслава Барановського). Даний випадок спонукав С.Твардовського до написання вірша «*Na sejm rozerwany*» («На зірваний сейм»)³⁵. У ньому відчувалось посилення громадсько-політичних мотивів у творчості поета, його вболівання за долю вітчизни, прогресуючий розлад якої відчувався все більше. Твардовський боронив тут також князівські титули, що їх носили деякі давні роди Русі-України (Вишневецькі, Збаразькі та ін.). 1640 р. він знову спробував свої сили у жанрі сатири, написавши й видавши під псевдонімом S.T.Z.S., тобто *Samuel Twardowski ze Skrzywny*, поему «*Satyr na twarz Rzeczy Pospolitej*» («Сатира на обличчя Речі Посполитої»). Ідучи за класиком польської літератури Яном Кохановським, творцем поеми «*Satyr albo dziki mąż*» («Сатир або ж дикий чоловік»), поет вклав до уст міфічного сатира, котрий нібито жив у карпатських лісах, критику тогочасних недоліків шляхти, ксьондзів, жіноцтва, гостро засудив балаканину на сеймах, корупцію, здирства, продажність судів, у першу чергу люблінського трибуналу – вищої судової інстанції у Речі Посполитій поза королівським судом, поширений звичай шляхти, особливо придворної, мавпувати чужоземні порядки та одяг, прислужництво придворних. Поет виявив тут неабиякий публіцистичний талант у розвінчуванні вад тогочасного суспільства. Його «Сатир» декілька разів був передрукований до 1645 р., але мало хто знав про справжнє ім'я автора поеми, яку дехто з науковців приписував поетові Рисінському. Тільки у другій половині XIX ст. було встановлено ім'я справжнього автора поеми.

Коли згаданий вище Богуслав Лещинський в якості великопольського генерала в'їхав у Познань (6.07.1643 р.), це надихнуло свідка події С.Твардовського написати поему-панегірик «*Pałac Leszczyńskich*» («Палац Лещинських»), яку він видав у Лешні в типографії Даниеля Веттеруса (нове видання побачило світ там само 1645 р.)³⁶. До першого видання поеми була додана гравюра із зображенням палацу. Дослідники не дійшли одностайної думки щодо того, чи це зображення реального палацу, чи уявного. Між тим, С.Твардовський використав ряд історичних джерел, у першу чергу хроніку Яна Длугоша, генеалогічні перекази. У цьому творі знаходимо цікаву історію роду Лещинських, починаючи з XII ст., тут були вказані важливі події, в яких активну участь брали Лещинські (Лівонська війна, Цецорська битва 1620 р. та ін.), згадано про зв'язки цього роду з іншими князівськими та магнатськими родами Речі Посполитої, у т. ч. й українськими (Острозькі, Сангушки, Сенюти). Тут містяться й деякі оригінальні звістки, як-от про розгром татар польним гетьманом литовським і брацлавським воєводою Романом Сангушком, внаслідок якого «Рось бачить і чимало кривавих могил до Умані»³⁷. Наступного року він видав у Лешні в типогра-

фії Д.Веттеруса панегірик («Епіталаміум...») на честь шлюбу між Якубом Розражевським і Анною Пшиємською (урожд. Опалінською), укладеного 2.10.1644 р. («Jaśnie wielmożnej parze jego mości panu Jakubowi z Rozrażewa Rozdrażewskiego etc. i jej mości paniej Annie ze Bnina Przyjemskiej...»). Даний твір вважався втраченим і тільки у 60-х рр. XX ст. його виявив і опублікував Маріан Качмарек. Твардовський не випадково присвятив панегірик саме цій події, адже молоді були родичами Опалінських, із котрими, як і з Розражевськими С.Твардовський підтримував міцні контакти. Батько молодого, Ян Розражевський, був прославлений поетом у двох творах («Легація» і «Владислав IV»)³⁸.

Твардовський почував себе на малій батьківщині досить упевнено. Із джерел до історії його життя відомо, що 1646 р. він із дружиною відвідав Познань, видав того ж року нову поему: «Książę Janusz Wiśniowiecki» («Князь Януш Вишневецький»). Хоча оспіваний ним князь Януш помер ще 1636 р., але С.Твардовський згадав його й у 10-у річницю смерті. Вихід поеми був вдячно сприйнятий сином Януша Вишневецького – Яремою. С.Твардовський отримав від останнього с. Зарубинці у заставу за 5 тис. злотих, що було досить вигідним. Ось так він знову опинився в Україні...

На початку 1648 р. вибухла Національно-визвольна війна українського народу проти колоніального гніту Речі Посполитої. Після перемог українського війська під Жовтими Водами та Корсунем у травні 1648 р. повстання блискучо поширилось по всіх етнічних українських землях, що перебували під владою Речі Посполитої. Коли українські й татарсько-ногайські війська наблизились до Поділля, С.Твардовський мусив тікати із Зарубинець на Захід. Цей епізод своєї біографії поет описав у ГВ такими словами:

«...Тут вже не чекав
І я довше і як і інші втікав,
Признаюсь, що (тікав) не ліново: цінності тільки домашні
Мав із собою та ветхі паперові зібрання,
Забравши у малій скриньці. Хоча (хіба це дивина?)
Втікав і Піндар: але був у цьому щасливіший,
Бо коли горіли Фіви, то Філіп оборонив
Його там музей. Мене ж ніхто не боронив,
Жоден звук Аполлона ані голос Лебедя
Небесної Мельпомени. О солодкої пам'яті
Дідизно! О над Ніблою улюбленіша пасіка!
Нині я від своєї оздобы дуже далеко»³⁹.

Цікаво, що С.Твардовський не виставляє себе тут як героя, хоча був заслуженим ветераном, він іронізує над собою. У цій звістці важливим є й те, що він захопив із собою якісь папери. Звичайно, це мали бути якісь важливі ділові документи (привілеї на маєтності, «квити» тощо), але серед них могли бути також і творчі заготовки.

Прибувши до Великопольщі, С.Твардовський опинився поруч із двома своїми протекторами – Петром Сенютою і Богуславом Лещинським, котрі надали йому допомогу. Не випадково, саме тоді була видана поема С.Твардовського «Rozbudka wychodzącemu wojsku pod Ołykę pro 1 maii anno 1649» («Сигнал війську, яке виходить під Олику 1 травня 1649 року»). Вона була опублікована навесні 1649 р. без означення місця видання. Цей твір було присвячено белзькому каштеляну Анджею Фірлею, якого король Ян Казимир призначив першим «регіментарем» коронного війська 28.02.1649 р. Фірлей збирав свої війська у Олиці, отже даний твір виник, як слушно припускає його дослідник Пьотр Борек, наприкінці березня, або, що імовірніше, протягом квітня 1649 р. Інший дослідник – Я.Новак-Длужевський, знайшов у ньому плагіаторські фрагменти⁴⁰. Невдовзі побачила світ і інша поема С.Твардовського «Władysław IV, król polski i szwedzki»

(«Владислав IV, король польський і шведський») (Лешно, типографія Данієля Веттеруса, 1649; друге видання там само, 1650), яка писалася з 1638 р. Цей твір поет присвятив пануючому тоді королю Яну Казимиру, братові покійного Владислава IV, і порівняв його з міфічним Ахіллом⁴¹. Тоді ж С.Твардовський написав і видав ще один, досить значний за обсягом твір. Маємо на увазі анонімний віршований «Катафалк», який зберігається у відділі стародруків Бібліотеки Варшавського університету: «Katafalk rycerski wielmożnemu jego mości panu Mikołajowi z Dambrowice Firlejowi, starościeowi trembowelskiemu, rotmistrzowi j. k. m.» («Катафалк рицарський вельможному його мость пану Миколаю з Домбровиць Фірлею, теребовельському старості, ротмістру його королівської мості»), видрукований у невідомому місці у 1649 р.⁴² Головним його героєм є сам покійний – теребовельський староста Микола Фірлей, якого автор порівнює із «нерозквітлим Нарцисом». Далі йде панегірик – генеалогічний опис усіх Фірлеїв разом із викладом їхніх заслуг переважно на полі бою, особливо в часи Національно-визвольної війни українського народу, підкреслюється їхній зв'язок із родами Заславських, Лещинських, Сенют, Шамотульських та ін. При цьому виклад подій сягає навіть легендарних часів, починаючи від Леха I (тут автор «Катафалка» користувався з широкознаних тогочасних хронік М.Бельського, М.Кромера, О.Гваньїні). Подається загальна картина Речі Посполитої, яка має масу ворогів з усіх боків, які чатують «на бідного поляка»: «тут козак до зброї, від нього (поляка) вивчений, все зле нам жене» (Tu kozak do broni, od niego wycwiczony, wszystko zle nam goni). Припущення про написання «Катафалка» саме С.Твардовським уперше висунув видатний польський історик літератури і бібліограф Кароль Естрайхер, але його думка лишилась нерозвинутою. «Катафалк» майже не привертав до себе уваги. Лише недавно він потрапив у поле зору Юліуша Хросьціцького. Останній, сприйнявши погляд Естрайхера, вказав на символічне значення назви даного твору: на катафалках тоді звичайно вміщували персоніфікації чеснот покійника, вирізьблене з дерева та гіпсу його тіло. До того ж він відзначив, що у польській поезії XVI–XVIII ст. існує чимало творів, написаних у даному жанрі, зокрема поема А.Рольського «Катафалк смутножальбний. На поховання... Барбари Петриці» (Краків, 1639). Хросьціцький зупинився і на вступі до поеми, де автор радив Аполлонові залучити собі на допомогу при спорудженні катафалка Миколаю Фірлею бога-коваля Вулкана, також античних майстрів Фідія, Лизіппа, Праксителя та ін.⁴³ Звичайно, проблема атрибуції «Катафалка» потребує спеціального дослідження, але не можна не побачити спільних рис даного твору з ГВ, насамперед глибокого зацікавлення відносно недавнім історичним минулим та генеалогією, панегіричне оспівування в обох творах діянь головного героя, зацікавленість античною спадщиною тощо. Не можна не вказати і на можливу причину зацікавлення С.Твардовським родом Фірлеїв, досить згадати ту ж «Побудку». Крім того, дід Богуслава Лещинського (покровителя хроніста) – Анджей (помер у 1606 р.) був одружений з Анною Фірлей (померла 1600 р.), яка була бабусею Богуслава. До того ж у своєму творі «Палац Лещинських» С.Твардовський із похвалою згадує і Анну Фірлей, і весь її рід.

Через деякий час С.Твардовський імовірно супроводжував Б.Лещинського на елекційний сейм у Краків. Елекція, на котрій новим королем було обрано Яна Казимира, стягнула чимало польської шляхти. Зокрема тут були присутніми й родичі хроніста: Анджей, Зигмунт (колишній секретар Владислава IV), Олександр, Криштоф і Миколай Твардовські зі Скшипни. Сам хроніст згадав пізніше про вибір королем Яна Казимира у ГВ.

Після Зборівського миру (18.08.1649 р.) польська шляхта стала повертатися до своїх українських маєтностей. Очевидно, повернувся і С.Твардовський, але застав свою маєтність спустошеною. Хлебовський пов'язує з цими відвідинами

злам у творчості С.Твардовського, унаслідок якого «співець кохання, природи й рицарських почуттів стає побожним моралістом і в'їдливим сатириком»⁴⁴. Не стільки руїна маєтності, скільки загроза нового наступу українських військ спричинила нове повернення С.Твардовського до Великопольщі (імовірно у 1650 р.). 1650 р. С.Твардовський став управителем маєтності Сенюти в Заліссі під Кобиліним, але того ж року зазнав нових неприємностей. Панегірик С.Твардовського «Владислав IV» разом із кількома творами інших польських авторів, за словами московського посольства на чолі з Г.Пушкіним, викликав невдоволення царя Олексія. 23.03.1650 р. під час другого туру переговорів московські послы вказали в числі авторів, які начебто образили царя, його батька та бояр С.Твардовського «з Торчина», і вимагали кари для них, а також передачі Москві в якості компенсації Смоленська з усіма сіверськими фортецями та 500 тис. золотих як компенсацію. Наступного дня вже на третьому турі переговорів польські представники чітко вказали на те, що Москва шукає тільки приводу для конфлікту і що цар не міг читати книгу С.Твардовського, бо та вийшла у світ «тільки після сейму, кілька тижнів тому» і не могла так швидко потрапити до Москви. Московські послы не могли заперечити, що вони купили «книги Твардовського тут, у Варшаві»⁴⁵. Зрештою, вдалося досягти певного компромісу, обмежившись тим, що особливо образливі та обурливі місця згаданих творів будуть спалені прилюдно, що й було зроблено. У Варшаві на головній площі Ринок кат спалив ці книги або окремі їхні сторінки, зокрема з поеми С.Твардовського було спалено 10 сторінок. Після даної акції весь тираж поеми швидко розійшовся, бо всім було цікаво знати, що ж так образило царя.

Були й інші неприємності в житті хроніста, викликані вже конфліктами із сусідами-шляхтичами: Прокопом Колачковським та Мельхіором Конажевським, котрі всіляко чинили йому шкоди в оренді й нападали на його людей. Згодом Колачковський був засуджений до ув'язнення і С.Твардовський міг вільніше дихнути. Тільки 11 квітня 1655 р. завдяки посередництву приятеля відбулося примирення між С.Твардовським та його вищезгаданими сусідами.

1651 р. король Ян Казимир, вирушаючи у похід під Берестечко, скликав посполите рушення. С.Твардовський, хоч і вважав такий спосіб ведення війни анахронічним, однак теж узяв участь у ньому. Хоча хроніст пише у множині про виступ усієї шляхти на війну, у т. ч. і з берегів рідної йому Варти, але навряд чи йому вдалося б тоді відсидітися в тилу. Після перемоги під Берестечком посполите рушення відмовилося йти на схід і повернулося до домівок. Тут С.Твардовський зайнявся приватними справами і активною творчою працею. Перемога над українськими повстанцями під Берестечком стала потужним стимулом у його творчості і він закінчив частину своєї головної праці – віршованої поеми «*Wojna domowa*» і ця частина під заголовком «*Wojna domowa późniejsza przez najjaśniejszego króla polskiego i szwedzkiego poparta i ukończona szczęśliwie 1651 roku*».

ГВ (пізніша, у якій узяв участь польський і шведський король і яка щасливо закінчилась у 1651 році) побачила світ у Лешні очевидно у 1651 р. (дослідники обмежують час її видання 1651–1655 рр.). Їй судилось стати пізніше другою частиною у повному виданні ГВ. Очевидно наступного року (1652 р.) поет-хроніст одружив свого сина Станіслава. У цей же час посилюється його релігійний настрій. Свідченням цього є його вступ разом із дружиною 1653 р. до братства св. Анни в Кобиліні.

Одночасно поет розпочав роботу над перекладом, точніше вільною переробкою іспанського романсу і видав його 1655 р. у Кракові в типографії Лукаша Купіша під назвою «*Nadobna Pasqualina*» («Прекрасна Паскваліна») (далі – Паскваліна). Сам видавець помер тоді і друкування «Паскваліни» завершувалось під керівництвом удови Л.Купіша. Як слушно відзначив Хлебовський,

якщо «Дафна» відбиває «веселий сенс життя, без турбот про завтра», то над «Паскваліною» тяжіє «понура...атмосфера козацько-шведських війн, атмосфера релігійної реакції, яка перетворює веселих розпусників у покутників у каптурах»⁴⁶. «Паскваліна» була присвячена Криштофу Опалінському, відомому тогочасному державному й культурному діячеві, який і фінансував це видання. Відзначимо, що К.Опалінський був автором сатиричних творів, пронизаних тим же песимістичним духом, і, видно, це було додатковим стимулом до підтримки ним «Паскваліни»⁴⁷. У наш час «Паскваліна» була зразково видана завдяки зусиллям вищезгаданого Я.Окуня⁴⁸.

Під час «потопу» 1655 р., коли шведський король Карл X Густав вступив до Варшави і його підтримала значна частина польської шляхти (король Ян Казимир утік до Сілезії), С.Твардовський опинився в числі прихильників нового правителя, можливо під впливом свого нового покровителя Криштофа Опалінського. У липні 1655 р. він разом із іншими шляхтичами – прихильниками К.Опалінського – підписав під Устям акт капітуляції. Більше того, він присвятив тоді Карлу X похвального вірша під назвою «Omen królowi szwedzkiemu...» («Предзнаменування шведському королеві...»). Цей вірш дав підставу сучасним дослідникам назвати С.Твардовського «ідеологом відступництва від Яна Казимира»⁴⁹. Але ситуація невдовзі швидко перемінилась. Великопольща стала ареною жорстоких боїв між польською та шведською арміями, причому фортуна була на боці Яна Казимира. Унаслідок цього, а також і спустошень, які чинили шведи в Кобиліні, С.Твардовський мусив тікати до посполитого рушення, яке збиралося у похід на Каліш. Поза сумнівом, саме тоді він перейшов до стану прихильників Яна Казимира. Після вигнання шведів, С.Твардовський повернувся до своєї маєтності у Великопольщі. Він визнав свою політичну помилку, що мучила його сумління. Власне, ГВ засвідчила переміну його політичних поглядів, але він промовчав у ній про роль познанського воєводи Опалінського під Устям. 1657 р., за свідченням А.Чеховського, перевидав у Лешні другу частину ГВ, але це видання не дійшло до нашого часу⁵⁰. 1659 р. С.Твардовський був обраний шляхтою сеньйором братства св. Анни в Кобилінському повіті, а 1660 р. вступив до братства Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії.

Що стосується справи життя С.Твардовського – створення ГВ, – то він у 50-х рр. XVII ст. активно працює над цією поемою. Спочатку він закінчив першу частину ГВ, котра побачила світ як окреме видання у Кракові в типографії удови Л.Купіша 1660 р. під заголовком «Wojna Domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, a potem Szwedami i Węgry przez 12 lat tocząca się dotąd, na 4 części podzielona. Księga I. Ojczystą Muzą od Samuela ze Skrzypny Twardowskiego» (Громадянська війна з козаками й татарами, московитами, а потім зі шведами та угорцями, яка точиться протягом 12 років до цього часу, на 4 частини розділена. Книга I писана вітчизняною музою Самуелем зі Скшипни Твардовським). У ній охоплювались події 1648–1651 рр. Олександр Чеховський – один із перших дослідників ГВ, у своїй дисертації, захищеній 18.07.1894 р. у Познані і видрукуваній німецькою мовою, підкреслив, що ГВ є зокрема «скарбом для лексикографів», навів ряд архаїзмів та діалектизмів із даної поеми, а також слів, запозичених С.Твардовським з італійської, турецької та української мов. Що стосується української, то польський поет вживає, наприклад, такі слова, як: «саламаха», «гаразд», «солоха», «дочка», «гунька», «шевлюг», «кабак», «дурень»⁵¹.

Таким чином, головні праці С.Твардовського були в основному видані, навіть двократно, що для XVII ст. виглядає як справжня винятковість. Хроніст інтенсивно працював тоді над III і IV частинами ГВ, котрі відповідно охоплювали 1652–1653 і 1654–1660 рр. Частина IV поеми писалась явно із поспіхом, вона, за одностайною думкою дослідників, поступається своїм художнім рівнем попереднім, особливо першим двом. Дослідники говорять навіть про явний за-

непад таланту С.Твардовського, що, на наш погляд, було викликано тяжким станом його здоров'я. У завершальних частинах ГВ С.Твардовський умістив дві присвяти. Одна з них (до кн. III) адресована Анджею Тшебицькому, а друга (до кн. IV) – Єжі Любомирському, маршалкові великому коронному і гетьману польному коронному. Варто нагадати, що А.Тшебицький обіймав посади регента канцелярії великої коронної (1649–1653), коронного підканцлера (1653–1658), краківського біскупa (1658–1679). Є.Любомирський був маршалком великим коронним та польним гетьманом коронним. С.Твардовський займався підготовкою до друку ГВ, яку мав закінчити описом мирного договору між Річчю Посполитою та Швецією. Поет-хроніст уже втратив надію дочекатися миру. У ГВ він написав про свої «натруджені літа», внаслідок чого він є прикутий хворобою до ліжка, про Парку, котра може будь-коли зупинити годинник його життя. У своїй передмові до видання ГВ 1660 р. він підкреслив, що ця книга «коронує всі інші його праці. Тим більше, що вона буде остання». Відчуваючи свій кінець, поет саме так попросився з читачами. Як відзначила Р.Рибба: «це виняткове прощання, бо поет скеровує свої слова до своїх, читачів поляків, із котрими його в'яже національний зв'язок»⁵².

3 травня 1660 р. було нарешті підписано Оливський мир і С.Твардовський зітхнув із полегшенням. Тоді він прагнув тільки закінчити ГВ і видрукувати її накладом Єжі Форстера у Кракові в типографії удови Лукаша Купіша. Однак тоді побачила світ тільки I частина твору. Слід відзначити, що оригінал – автограф ГВ (точніше тільки II–IV її частини) опинився потім у зібранні М.Ф.Невеського, потім послідовно – у бібліотеці Залуських (на рукописі були записи Юзефа Анджея Залуського), Імператорській публічній бібліотеці в Петербурзі (із кінця XVIII ст.), Університетській бібліотеці у Варшаві (з 1923 р.), де й загинув під час придушення гітлерівцями Варшавського повстання 1944 р. На щастя, у 1932–1934 рр. над ним ретельно працював Алоїзій Ковальковський при написанні магістерської праці з історії в семінарі проф. Романа Поллака, який установив суттєві розбіжності між оригіналом і виданням ГВ 1681 р.⁵³ При цьому поет-хроніст не втрачав надії на краще, перевидав «Дафну» (1661) і навіть писав нові вірші. У травні 1661 р. він приготував також вірш «Epitalamium» («Епіталама») на шлюб Петра Опалінського (сина К.Опалінського) з Анною Сенютою, що був видрукований у Кракові в типографії вдови Л.Купіша: «Epitalamium Piotra i Anny Opalicskich» («Епіталама Петра й Анни Опалінських»)⁵⁴. С.Твардовський готував до друку і повний текст ГВ, і зібрання своїх поетичних творів, але побачила світ тільки перша частина ГВ. Усі чотири частини ГВ, зібрані разом, стали пам'ятником поету-хроністу, спорудженим його шанувальниками. Уся ГВ побачила світло у Каліші у 1681 р. під заголовком, який майже дослівно повторює заголовок I її частини. Щоправда, текст був виданий досить недбало, далася взнаки й цензура з боку єзуїтів – ініціаторів видання, на що вказав дослідник творчості С.Твардовського А.Ковальковський. Він відзначив зокрема, що єзуїти не включили в друкований текст ГВ критичний відгук С.Твардовського щодо пихи та здирства ксьондзів, щодо зради князя Богуслава Радзивіла. Була пропущена і присвята до цілого твору і до IV книги, зате вставлена присвята князеві Стефану Браницькому тощо. А.Ковальковський дуже критично оцінив видання 1681 р., яке «по суті мало надається до студій над «Громадянською війною»⁵⁵. Наступного, 1682 р., у Каліші вийшла ще одна посмертна книга С.Твардовського, яка мала назву: «Miscellanea selecta...». Це було зібрання його різноманітних віршів (лірика, панегірики, епітафії, переклади з Горація та Мацея Сарбевського).

Дослідник творчості С.Твардовського А.Сайковський уточнив час його смерті. Він дійшов висновку, що вона сталася у червні 1661 р. у Заліссі (Великому Заліссі)⁵⁶. Поет-хроніст був похований у костелі бернардинів у Кобиліні (склеп було зруйновано у XIX або XX ст.). Покійний залишив по собі дружину Ельж-

бету і синів. У 1666 р. два сини поета-хроніста (Зигмунт і Станіслав) займалися залагодженням фінансових справ батька в Зарубинцях. Два з трьох синів С.Твардовського були одружені, відомо про чотирьох дітей (сина Миколая та трьох дочок: Констанцію, Людвіку і Катажину) одного з цих синів (Станіслава) та Ядвіги Пацинарської. Онук поета-хроніста, Миколай (помер найпізніше у 1704 р.), був одружений із Маріанною Валішевською. Онучки Констанція й Катажина взяли шлюб відповідно з Войцехом Голуховським та Анджеєм Лещицем Межевським. Онучка Людвіка (померла після 1690 р.) прийняла чернечий постриг у Шремі (Великопольща)⁵⁷. Про правнуків же С.Твардовського нічого не відомо... Насамкінець відзначимо, що у зібранні поезій С.Твардовського, виданому 2002 р., наводиться портрет поета-хроніста. Але, судячи з усього, це не прижиттєвий портрет, а уявний портрет, створений у ХХІ ст.⁵⁸

Останнім часом польські вчені схиляються до думки, що деякі анонімні поезії XVII ст. були створені саме С.Твардовським. Так, Адам Карпинський схильний саме у С.Твардовському бачити автора творів із ліричного циклу, приписаних Романом Полаком Станіславу Геракліушові Любомирському. Даний цикл складений із п'яти акростихів під назвою «*Somni descriptio*», також «*Fortunae descriptio*» і стількох же «*Invidiae descriptio*». Незалежно від того, вважає Я.Пельц, кого визнати автором цих поезій, писаних по-польськи, треба визнати, «що це поезія високого рівня», а з них найкраща є «*Descriptio somni*»⁵⁹.

Потужний вплив творчості С.Твардовського. Ян Гавінський у своєму «Нагробку Самуелю зі Скшипни Твардовському» («*Nagrobku Samuelowi ze Skrzypny Twardowskiemu*») славить пам'ять поета головно як творця героїчного епосу, за оспівування «марсових справ». Подібну епітафію написав С.Твардовському класик польської літератури та історіографії XVII ст. Веспасіян Коховський, який назвав покійного «слов'янським Вергілієм»⁶⁰, йому присвятив увагу автор фундаментального гербовника др. чверті XVII ст. Каспер Несецький⁶¹, котрий, між іншим, підкреслив заслуги С.Твардовського саме як автора історичних поем і панегіриста. Перше наукове зібрання творів С.Твардовського здійснив у 1861 р. Казимир Юзеф Туrowsький⁶², потім виходили різні його твори окремими виданнями, але академічна публікація його спадщини здійснюється тільки в наш час. Побачили світ головні його твори, за винятком «Громадянської війни» та «Катафалка». І це якраз ті, котрі мають найбільшу цінність як джерела з історії України. Слід відзначити, що нині творчість С.Твардовського привертає до себе посилену увагу польських науковців. Досить вказати на солідні розвідки Маріана Качмарека, котрий уважно проаналізував історичні поеми С.Твардовського з літературознавчого погляду⁶³, невеликі за обсягом дослідження істориками творів С.Твардовського, у т. ч. й ГВ. Але й досі «Громадянська війна» не перевидавалась і не була об'єктом джерелознавчого дослідження, а «Леґація» та інші твори на історичну тематику не видавалися в перекладі українською і не досліджувалися в якості джерела з історії України. Це важливе завдання ще має бути виконаним.

¹ Примірник каліського видання «Громадянської війни» 1681 р. зберігається у відділі стародруків Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. Історики власне тільки починають роботу над дослідженням «Громадянської війни».

² *Turowski S.* Samuel ze Skrzypny Twardowski i jego poezya na tle współczesnym. – *Lwów*, 1909. – S.6.

³ *Herby szlachty polskiej*. – *Warszawa*, 1990. – S.111–112; *Ostrowski J.* Tablice odmian herbowych. – *Warszawa*, 1909. – S.37–38.

⁴ *Krzyżanowski J.* Historia literatury polskiej. – *Warszawa*, 1986. – S.349.

⁵ *Turowski J.* Op. cit. – S.6.

⁶ *Barycz H.* «Nagrobek p. Samuela Twardowskiego, poety polskiego. Sam do siebie pisał 1661» // «*Pamiętnik Literacki*». – 1952. – T.43. – S.547; *Sajkowski A.* Staropolskie nekrologi // *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*. – *Poznań*, 1959. – S.278–279.

⁷ Кондратович Л. (Сырокомля В.) История польской литературы от ее начала до настоящего времени. – М., 1862. – Т.2. – С.393 (він, між іншим, вважав, що Твардовський помер 1669 р.); *Okoń J.* Wstęp // *Twardowski S.* Nadobna Paskwalina. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1980. – S.V; *Krzyżanowski J.* Historia literatury polskiej. – Warszawa, 1986. – S.349; *Грушевський М.С.* Історія України-Руси. – К., 1995. – Т.VIII. – С.203; Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej. – Warszawa, 1927. – Т.2. – S.486.

⁸ *Hernas C.* Barok. – Warszawa, 1998. – S.331; *Kotarska J., Kotarski E.* Słownik literatury polskiej. Średniowiecze. Renesans. Barok. – Gdańsk, 2002. – S.70; *Zawadzka D.* Słownik poetów polskich. – Białystok, 1997. – S.259; Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut. Piśmiennictwo staropolskie. – Warszawa, 1965. – S.361–366. Тут зокрема уточнюється, що С.Твардовський народився в Лютині під Яроциним.

⁹ *Czechowski A.* Samuel's von Skrzypna Twardowski «Wojna Domowa». – Posen, 1894. – S.5, 353.

¹⁰ *Tokarski J.* Skąd nowe szczegóły o Twardowskim? // *Kurjer Poznański.* – 8.03.1936. – №113. – S.12–13; Historia niedostrzeżonej kropki // *Kurjer Poznański.* – 15.02.1936. – №101. – S.16–17.

¹¹ Literatura polska od średniowiecza do pozytywizmu. – Warszawa, 1975. – S.157; *Korbut G.* Literatura polska od początków do wojny światowej. – Warszawa, 1929. – Т.I. – 2 ed. – S.470.

¹² *Twardowski S.* Dafnis drzewom bobkowym. – Wrocław; Kraków; Gdańsk, 1976. – S.VIII.

¹³ Про Анджея Твардовського, бидгоського жупника, та його дії на сеймах 1646 і 1648 рр., знаходимо деякі дані у фундаментальній монографії видатного польського історика Адама Керстена (*Kersten A.* Hieronim Radziejowski. Studium władzy i opozycji. – Warszawa, 1988. – S.115, 198).

¹⁴ *Chlebowski B.* Samuel ze Skrzypny Twardowski // *Chlebowski B.* Od Kochanowskiego do Brzozowskiego. – Warszawa; Kraków, 1979. – S.195–244. Твір К.Твардовського був настільки популярним, що навіть не зберігся його першодрук, а тільки численні рукописні списки. Див.: *Starnawski J.* Zarys dziejów literatury staropolskiej. – Lublin, 1993. – S.113. У наш час твори К.Твардовського видані Кшиштофом Мровцевичем та Радославом Гжежковяком відповідно у 2, та 7, 11 томах серії «Бібліотека старопольських письменників» («Biblioteka pisarzy staropolskich»); *Twardowski K.* Pochodnia Miłości Bożej (t.2); *Twardowski K.* Lekcje Kupidonowe (t.7); *Twardowski K.* Łódź młodzi z nawalności do brzeżu płynąca. (t.11). – Warszawa, 1999.

¹⁵ *Chlebowski B.* Op. cit. – S.198.

¹⁶ *Wierzbowski T.* Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich. – Warszawa, 1904. – Т.II (1526–1830). – S.66. – №119. Даний примірник зберігався у бібліотеці Адама Воланського в Рудці.

¹⁷ *Chlebowski B.* Op. cit. – S.202.

¹⁸ Див. останнє (академічне) видання цього твору С.Твардовського, здійснене Романом Кшивим у 17-у томі «Бібліотеки старопольських письменників»: *Twardowski S.* Przeważna legacyja Krzysztofa Zbarazkiego od Zygmunta III do sołtana Mustafy. – Warszawa, 2000.

¹⁹ *Turowski S.* Op. cit. – S.8, 10; *Gmiterek H.* Wojny kozackie w twórczości Samuela Twardowskiego ze Skrzypny // Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського та українського народів. Матеріали II польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 жовтня 1995 р.). – Л.; Люблін, 1996. – С.106–115. В іншу крайність впадав О.Брюкнер, коли відкидав всяку участь С.Твардовського у битвах, на що резонно вказав Г.Корбут: *Korbut G.* Literatura polska od początków do wojny światowej. – Warszawa, 1929. – Т.I. – 2 ed. – S.471.

²⁰ Literatura polska od średniowiecza do pozytywizmu. – Warszawa, 1975. – С.157.

²¹ *Czapliński W.* Dyplomacja polska w latach 1605–1648 // Polska służba dyplomatyczna XVI–XVIII w. – Warszawa, 1966. – S.226.

²² Офіційний звіт посольства К.Збараського було опубліковано 1827 р. (Poselstwo Krzysztofa Zbaraskiego do Turcji w r. 1622 // *Dziennik Wileński.* – Wilno, 1827. – Т.3: Historia i literatura. – S.3–27, 101–125, 237–273, 339–357), а в наш час перекладено й видано російською разом із меморандумом цього князя про стан Османської імперії. (Османская империя в первой четверти XVII века. – Москва, 1984. – С.102–148; 149–162).

²³ *Hernas C.* Barok. – Warszawa, 1998. – S.333–334.

²⁴ *Chlebowski B.* Samuel ze Skrzypny Twardowski... – S.216.

- ²⁵ *Czapliński W.* Dyplomacja... – S.241.
- ²⁶ *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy.* – Kórnik, 1992. – S.213.
- ²⁷ *Literatura polska od średniowiecza do pozytywizmu.* – Warszawa, 1975. – S.158.
- ²⁸ *Encyklopedia powszechna.* – 1867. – T.25 – S.785–789.
- ²⁹ Про це зокрема твердиться у фундаментальній історії польської літератури (ксерокс, С.356).
- ³⁰ *Twardowski S.* Szczęśliwa moskiewska ekspedycja. – Łódź; Poznań, 2002.
- ³¹ Див.: *Kunzer T.* Przewodnik po wojewodztwie Tarnopolskim. – Tarnopol, [1928]. – S.143; *Okoń J.* Odrzucić miłość. Antyk w Polsce. – Cz. II. – Studia. – Łódź, 1998. – S.143. Дана фотографія наводиться зокрема у підготовленому Я.Окунем виданні «Паскваліни».
- ³² *Ryba R.* Glosa do barokowej recepcji Trenów Jana Kochanowskiego (na podstawie poematu Samuela Twardowskiego Książę Wiśniowiecki Janusz) // *Od baroku ku pozytywizmowi. Studia historyczno-literackie.* – Katowice, 1995. – S.45–46.
- ³³ *Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej.* – Warszawa, 1927. – T.2. – S.486.
- ³⁴ *Dafnis drzewom bobkowym.* – Wrocław; Kraków; Gdańsk, 1976. Існує також переклад цієї поеми у збірці творів С.Твардовського XVIII ст.: *Zbiór różnych rytmów Samuela z Skrzypny Twardowskiego.* – Wilno, 1770.
- ³⁵ *Польская поэзия XVII века.* – Москва, 1977. – С.45–48.
- ³⁶ Цій поемі було присвячено відносно небагато уваги і тільки в наш час її ґрунтовно дослідив і видав із коментарями Роман Кшиви у 24-у томі «Бібліотеки старопольської літератури» (*Twardowski S.* Pałac Leszczyńskich. – Warszawa, 2002). Відзначимо, що Даниель Веттерус (1592–1669), моравинин за походженням, був незвичайною людиною. У молодості він вивчав теологію у Гайдельберзі та Лейдені, здійснив подорож до Ісландії, яку описав у своєму історико-географічному творі «Ісландія або стислий опис острова Ісландії» (*Islandia albo krótkie opisanie wyspy Islandyi*) (1638), врешті поселився у Лешні як пастор чеських братів (1632) і там став керувати типографією. Саме у його типографії С.Твардовський здійснив 4 видання трьох творів протягом усього семи років, що свідчить про міцні зв'язки із типографією єретичного осередку чеських братів. М.Качмарек слушно вважає, що ці зв'язки вимагають окремої розмови. (*Kaczmarek M.* Koźmińskie epitalamium Samuela Twardowskiego // *Archiwum Literackie.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969. – T.XIV. – S.55).
- ³⁷ *Ibid.* – S.42.
- ³⁸ *Ibid.* – S.56.
- ³⁹ ГВ. – I. – С.36. Хлебівський помилково вважав, що ця втеча сталася не у 1648, а у 1649 р.
- ⁴⁰ *Borek P.* Arma cosacica. Poezja okolicznościowa o wojnie polsko-kozackiej (1648–1649). – Kraków, 2005. – 18–19; *Nowak-Dłużewski J.* Okolicznościowa poezja... – S.111. І.Франко вважав, що даний твір був опублікований у Лешно 1651 р. «Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах» // *Франко І.* Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К., 1981. – С.189.
- ⁴¹ Відомі також посмертні краківські видання твору (1683 і 1701 pp.), причому перше з них відоме у єдиному примірнику і було виявлено у бібліотеці відомого російського культурного діяча XVII ст. Сильвестра Медведєва. Його виявив С.І.Ніколаєв. Див.: *Николаев С.И.* Неизвестное издание поэмы С.Твардовского «Прекрасная Пасквалина» // *Советское славяноведение.* – 1984. – №4. – С.77–78. Враховуючи міцні контакти С.Медведєва з київськими інтелектуалами, ми можемо припустити, що саме через Київ цей примірник твору С.Твардовського потрапив до Москви. Дана поема була видана в наш час Я.Окунем (*Władysław IV król polski i szwedzki.* – Łódź, 1998). Сучасний польський літературознавець Чеслав Гернас вважає, що «Владислав IV» – це «біографічна поема, складена з епізодів» (*Hernas C.* Barok. – Warszawa, 1998. – S.331). Див. також: *Pelc J.* Kontrreformacja, sarmatyzm a rozwój literatury polskiej // *Wiek XVII Kontrreformacja. Barok. Prace z historii kultury.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1970. – S.156–157.
- ⁴² Єдиний відомий на сьогодні примірник «Катафалка» (1649) зберігається в Бібліотеці Університету Варшавського. – Відділ стародруків. – Sd.713.816.
- ⁴³ *Chrościcki J.A.* Barokowa architektura okazjonalna // *Wiek XVII. Kontrreformacja. Barok. Prace z historii kultury.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1970. – S.251–253.
- ⁴⁴ *Chłebowski B.* Zadanie... – Warszawa, 1885. – S.26.
- ⁴⁵ *Документы об Освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг.* – К., 1965. – №119. – С.317–323.

- ⁴⁶ Chłebowski B. Samuel ze Skrzypny Twardowski... – S.237.
- ⁴⁷ Про Криштофа та Лукаша Опалінських, їхню літературну творчість та контакти із С.Твардовським див.: *Literatura polska od średniowiecza do pozytywizmu*. – Warszawa, 1975. – S.162–163.
- ⁴⁸ Twardowski S. Nadobna Paskwalina. – Wrocław, 1980. – Wyd.2.
- ⁴⁹ Grzeszczuk St. W stronę Kochanowskiego. Studia, charakterystyki, interpretacje. – Katowice, 1981. – S.343.
- ⁵⁰ Czechowski A. Samuel's von Skrzypna Twardowski «Wojna Domowa»... – Posen, 1894. – S.14.
- ⁵¹ Ibid. – S.28.
- ⁵² Ryba R. Op. cit. – S.53–67.
- ⁵³ Kowalkowski A.F. O rękopisie i wydaniach Wojny Domowej Samuela Twardowskiego // *Archiwum Literackie*. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1969. – T.XIV. – S.83–95.
- ⁵⁴ Sajkowski A. Ostatni utwór Samuela Twardowskiego. *Miscellanea staropolskie* // *Archiwum Literackie*. – Wrocław, 1962. – T.VI. – S.70–95.
- ⁵⁵ Kowalkowski A.F. Op. cit. – S.91–92; *Bibliografia literatury polskiej*. Nowy Korbut...T.3. – C.363.
- ⁵⁶ Twardowski S. Op. cit. – S.3.
- ⁵⁷ Samuel ze Skrzypny Twardowski. Wybór poezji. – Poznań, 2002.
- ⁵⁸ Pelc J. Słowo i obraz na pograniczu literatury i sztuk plastycznych. – Kraków, 2002. – S.236–302.
- ⁵⁹ Kochowski W. Nagrobek Samuelowi z Skrzypny Twardowskiemu, Wirgiliuszowi słowi-аńskiemu // *Kochowski W. Utwory poetyckie*. Wybór. – Wrocław, 1991. – S.243.
- ⁶⁰ Niesiecki K. Herbarz polski. – Lipsk, 1842. – S.156.
- ⁶¹ Poezje Samuela z Skrzypny Twardowskiego. – Kraków, 1861. – T.1–2.
- ⁶² Kaczmarek M. Episki kształt poematów historycznych Samuela Twardowskiego. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1972; Kaczmarek M. Sarmacka perspektywa sławy. Nad wojną Chocimską Wacława Potockiego. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1982.
- ⁶³ Kuran M. Stefan Batory i Władysław IV. Poetyckie wizje wypraw moskiewskich (epinicion, panegiryk, kronika) // *Od średniowiecza ku współczesności*. – Łódź, 2000. – S.306–323; Kuran M. Radziwiłłowie w twórczości Samuela Twardowskiego // *Radziwiłłowie*. Obrazy literalne. Biografie. Świadectwo historyczne. – Lublin, 2003. – S.143–177; Gmiterek H. Wojny kozackie w twórczości Samuela Twardowskiego ze Skrzypny // *Козацькі війни XVII ст. в історичній свідомості польського та українського народів*. Матеріали II польсько-української наукової зустрічі (Львів, 12–13 жовтня 1995 р.). – Л.; Люблін, 1996. – С.106–115. Українською мовою перекладався (і то прозою) лише невеликий уривок ГВ з описом Пилявецької битви. Це було здійснено М.Н.Петровським: *Історія України в документах і матеріалах*. – К., 1941. – Т.III. – №111. – С.137–140. Нами видруковано кілька статей, присвячених значенню творів Твардовського як джерел з історії України: *Тарасенко І.Ю.* Берестецька битва 1651 року у описі польського хроніста С.Твардовського // «Берестецька битва в історії України». Збірник тез наукової конференції. – [Рівне], 2006. – С.11–14; *Тарасенко І.* Польський хроніст XVII ст. С.Твардовський про події Національно-визвольної війни в Білорусі // *Наукові записки. Збірник праць молодих учених та аспірантів*. – К., 2005. – Т.11. – С.18–23; *Тарасенко І.Ю.* Польський хроніст XVII ст. С.Твардовський про події в Речицькому краї // *П'ятыя міжнародныя Доунароускія чытанні*. – Гомель, 2005. – С.214–220; *Тарасенко І.Ю.* Події Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. на Житомирщині у висвітленні польського поета XVII ст. Яна Бялобоцького // *Бердичів древній і вічно молодий*. – Житомир, 2005. – С.31–33; *Тарасенко І.* Польський хроніст XVII ст. Самуель Твардовський про Роксолану // *Мандрівець*. – Тернопіль, 2005. – №6. – С.22–24.

The article provides a biography of the outstanding Polish baroque poet and historian Samuel Twardowski. In this first detailed study of Twardowski in Ukrainian historiography, the author describes his principal works, especially «The Civil War» – a valuable source for the history of the war of Ukrainian national liberation of the middle of the XVII century.